

Konflikt og konfliktløsning i den gammelnorske staten

STEINAR IMSEN

The article aims at elucidating the ambiguous role of the monarchic state in resolving and provoking conflicts in Norway and the royal Norwegian dependencies at the end of the high middle ages. The author has singled out five cases: one conflict among farmers, two disputes between individuals and a royal officer, and two cases of resistance against royal taxation, impositions and misrule. The examples illustrate how the monarchic state at the turn of the thirteenth century prescribed the grounds for how conflicts were to be resolved at all levels of society, and in all cases, public and private. However, in most matters conflict resolution was dependent upon communal co-operation. And, in conflicts between communities – local, regional or provincial – and authorities, both parties were obliged to act due to the law, at least in principle. Conflict resolution became judicial, so to speak, in all matters that needed publicity.

Innledning

I denne artikkelen drøftes spørsmålet om hva kildene fra tida rundt 1300 kan fortelle om konflikter og konfliktløsning i den norske kongens rike. Det er kongemaktens rolle i konfliktbildet vi skal fokusere på. Emnet er kjempestort. Vi må derfor nøye oss med noen karakteristiske tilfeller av konflikter bønder og bygdefolk imellom, konflikter mellom enkeltindivider og lokal øvrighet, konflikter mellom bygdelag og øvrighet og konflikter mellom kongemakt og skattlandsfolk. Framstillingen vil derfor måtte få et noe episodisk preg, og svarene bli tilsvarende tentative. Målet er å fange inn forskjellige sider ved den monarkiske statens motsetningsfylte rolle som konfliktløser og konfliktutløser.

Den nye skriftoffentligheten

Med den monarkiske staten fulgte en skriftoffentlighet som fikk konsekvenser for alle lag av befolkningen i Norge og skattlandene. Diplomene (brevene) og lovbookene er de viktigste kildene til samfunnslivet i kongens rike fra Magnus Lagabøtes tid og langt inn i reformasjonsårhundret. Hittil er det publisert tusenvis av brev i *Diplomatarium*

Norvegicum, *Diplomatarium Islandicum* og noen mindre diplomsamlinger fra Orknøyene, Shetland og Færøyene. For oss er det særlig diplomene skrevet på norrønt som er av interesse. Slike brev forekommer sporadisk alt i første halvdel av 1200-tallet, fra slutten av århundret vokser brevmengden betydelig (ND I; ND II).

Nå utgjør diplomene ingen ensartet kildekategori. Et hovedskille går mellom de dispositive brevene og vitnebrevene. Til forskjell fra høymiddelalderens episke tekster er diplomene ikke bare beretninger om det som har skjedd, men de er også levninger etter det som skjedde. Det gjelder både de dispositive brevene som kommuniserer kongens vilje, og vitnebrevene som er skapt av fortidige rettshandlinger. Vitnebrevene (notitiane) er med andre ord vitnemål om kjøp og salg, arveoppgjør, grenseganger, beslutninger på tinget, forlik, voldgiftsdommer m.m.

Tre av konfliktanalysene nedenfor er basert på vitnebrev; alle bevart i original og på pergament. Det dreier seg om to brev datert 31. januar og 13. desember 1337, fra henholdsvis Tinn i Heddal og Skien (DN IV 228; II 226). Begge brevene handler om en erstatningssak etter drap som først er blitt fremmet for det lokale tinget og deretter for lagmannens rett i byen. Brevet fra Heddal er utstedt og beseglet av Ivar Ogmundsson, sysselmann i Skiensysla, og Eirik Steinarsson, lagmann i Skien. I brevet fra Skien er retten supplert med Finn Ogmundsson, riksråd og ridder, Ivars bror. De var rogalendinger. Ifølge Eivind Vågslid har Ivar skrevet brevet fra Heddal, mens skriveren fra Skien er ukjent; det kan ha dreid seg om lagmannen Eirik eller en medbrakt skriver (Vågslid 1989: 201, 210). Begge brevene har lokal proveniens (opphav). Det eldste var på Enggrav i Heddal i 1850, mens brevet fra Skien var kommet i kaptein Gerhard Munthes besittelse i 1852. Det er derfor rimelig å anta at partene i konflikten har bedt om skriftlig dokumentasjon av beslutningene på tinget i Heddal og Skien som hjemmel for det økonomiske oppjøret mellom partene. For slike tjenester har øvrigheten tatt seg betalt, hvilket framgår av Håkon Vs bestemmelser om sportler fra 1308 (NgL III: 77; Imsen 2000: 141).

De to andre sakene er dokumentert i vitnebrev, datert Tingvoll på Shetland (juni) 1299 og 19. mai 1307. Det første er utstedt av lagttingsmennene på Shetland og det andre av lagmannen og lagrettemennene samme sted (ND I, nr. 66, jf. *ibid.*: 156; DN I 89; ND II, nr. 46, jf. DN I 109; se også Crawford 2002). Begge brevene er beseglet av en navngitt gruppe lagttingsmenn; i 1307 er også lagmannen blant sigillantene. Brevene befinner seg i dag i Den arnamagnæanske samling i København. Til kongens by København er de trolig kommet fra kongens kanselli i Oslo ettersom kongens mann på Shetland var part i begge konfliktene. I tilfellet fra 1299 sies det eksplisitt at han skulle bringe brevet, som kalles et ransaksbrev (granskingsrapport), til Håkon Magnussons hoff i Oslo.

Chartaene (de dispositive brevene) er kjennetegnet ved et tekstlig element som forteller at dokumentet i seg selv er å oppfatte som en rettshandling; det gjelder eksempelvis kongelige retterbøter og skipaner, med andre ord tillegg til lovøkene og kongelige forordninger. De er primært å betrakte som levninger etter den kongelige viljeshandling. I enkelte tilfeller kan imidlertid kongebrevene også gi opplysninger om aktuelle begivenheter og brevutstedelsens politiske kontekst. Samlet dokumenterer Håkon Magnussons brev hans reformpolitikk som hertug og konge, om enn ikke nødvendigvis resultatene av hans tiltak. Til forskjell fra vitnebrevne, som privatfolk har hatt interesse av å ta vare på for å kunne dokumentere hjemler til eiendom og rettigheter, og som derfor gjerne er bevart i original, kjenner vi kongebrevene ofte bare i form av seinere tekstvitner, det vil si som avskrifter og avskrifters avskrifter og så videre. Traderingen kan ofte være uklar. Seinere i middelalderen forekommer det imidlertid at kongebrev eller andre viktige statsdokumenter er blitt bevart som vidisser, det vil si bekreftede kopier av originalen.

I et av tilfellene nedenfor vil konfliktanalysen bygge på slike kongebrev. Det dreier seg om to retterbøter som P.A. Munch i *Norges gamle Love* har datert til Oslo, henholdsvis 22. juli 1297 for Hadeland og 2. april 1298 for Ringerike (NgL III: 27–30). Asgaut Steinnes har argumentert godt for at dette er feil kronologi (Steinnes 1930: 85–88). Retterboten for Ringerike ble utstedt 10. april 1297, tre måneder før retterboten for Hadeland. (Romerike nevnes også i retterbøtene 1297.) Dertil kommer en retterbot for Hedmark og Toten utstedt på Hamar i 1293, som ytterligere bidrar til å belyse forholdet mellom hertug Håkon og opplandsbøndene i 1290-åra (NgL III: 19–21, 27–30). Steinnes mener at alle de tre retterbøtene like gjerne kunne vært kalt privilegiebrev. Ingen av tekstene finnes i original, og bare en av dem er av middelaldersk opphav, nemlig retterboten fra 1293. Den forekommer i en avskrift fra 1325 og i en kodeks som for øvrig inneholder Landsloven i eidsivatingversjonen samt en rekke av Håkon Magnussons retterbøter for Øst- og Sørøst-Norge. Det er grunn til å tro at denne avskriften er nær opp til originalen ettersom manuskriptet har tilhørt Mariakirken i Oslo, det vil si hertugens og seinere kongens kanselli, hvor det ble oppbevart helt fram til 1500-tallet. Seinere er kodeksen kommet til Erik Rosenkrans på Bergenhus, og derfra igjen trolig til København sammen med det berømte Hardenberger-håndskriftet (NgL IV: 483–489).

De andre tekstvitnene foreligger som avskrifter fra 1500-tallet, men også disse må regnes som pålitelige, selv om det forekommer enkelte feilskrivinger eller misforståelser, for eksempel med hensyn til dateringen av begivenhetene. Flere av avskriftene finnes i samlekodekser som også rommer manuskripter fra 1300-tallet. Dessuten har kyndige avskrivere som for eksempel Hans Jacobsson Lo, lagmann i

Skien (1567–1573) og Tønsberg (1573–ca. 1580), vært på ferde. Hans Jacobsson har også arbeidet med to av de viktigste lovhåndskriftene fra middelalderen, nemlig *Codex Tunsborgensis* og AM 60 qv, som ble lagt til grunn for utgivelsen av Magnus Lagabøtes Landslov i *Norges gamle Love*. En av avskriftene er utført på oppdrag av Peder Claussøn Friis (1545–1614), som også har foretatt enkelte rettinger i en av de andre tekstvitnene. Peder Claussøn har også hatt kontakt med lagmannen på Agder, Jon Simonsson (1548–1576), som har arbeidet med å ta vare på og oversette gammelnorske lovtekster, blant annet den eldste kjente teksten av Magnus Lagabøtes hirdlov. Originalen hadde han fått fra broren Hans Simonsson, som hadde vært kanik i Trondheim. Også dette håndskriftet havnet hos Erik Rosenkrans på Bergenhus, og derfra kom det til København (Imsen 2000: 10). I det hele tatt har lagstolene og 1500-tallets lagmenn vært viktige for bevaringen av middelalderens lovhåndskrifter og kopiering av nå tapte manuskripter og enkeltlover (NgL IV: 505–507, 573, 589, 591, 659, 661, 726, 760–762). Svært mye av det gamle norske lovstoffet er også bevart i islandske avskrifter fra 1300- og 1400-tallet (Rohrbach 2014: 227–264). Det bør føyes til at det er den offisielle mening om begivenhetene vi møter i kongebrevene.

Kongebrevene og bygdebrevene gir lite mening om vi ikke tar lovbøkene i betraktning. De danner kildemessig bru mellom tida før og etter borgerkrigene. Mye av lovstoffet i de eldre lovbøkene ble ført videre i det nye lovverket som ble utviklet under Magnus Lagabøte og hans sønner. Ikke uventet er mye i kong Magnus' lovbøker hentet fra Frostatingsloven, ettersom Håkon Håkonssons revisjon av den trønderske lovboka ble ferdigstilt først i 1260; mangt er også hentet fra den hundre år eldre revisjonen av Gulatingsloven (NgL V: 835–852, jf. *Gulatingslovi*, 12–13; se også Helle 2001: 18, 23). Frostatingsloven er for øvrig den første norske lovboka som er utstedt i en konges navn. Det kan tyde på at man alt i Håkons Håkonssons tid har hatt planer om en mer omfattende revisjon av landskapslovene. Om så er, kan Magnus Lagabøtes arbeid med å revidere de gamle lovbøkene ha vært inspirert av farens planer.

Selv om mye av det gamle lovstoffet ble tatt inn i de nye lovbøkene, var den politiske konteksten endret. Kongens særlige ansvar for landefreden, og dermed retts- håndhevelsen, gjennomsyrrer Landsloven og de etterfølgende retterbøtene, akkurat som kongens enestående rett til å befale, det vil si til å styre rike og land, strukturerer kong Magnus samtidige hirdlov (Imsen 2000: 65). Særlig interessant i vår sammenheng er kongens voldsmonopol. Bare kongen hadde myndighet til å straffe. Det var også kongen som definerte hva som var straffbart, og påfallende mange av lovens ubotemål, det vil si forbrytelser som i prinsippet var ubotelige, dreier seg om

anslag mot kongemakten. Under Håkon V ble det også straffbart å ikke etterkomme kongens forskjellige på- og forbud; brevbrudd kaltes boten for slik ulydighet.

Fra Magnus Lagabøtes tid kom lovgivningsarbeidet også til å omfatte kongens skattland. Både Færøyene og Island ble del i de lovrevisjonene kongen satte i gang på slutten av 1260-tallet. Den reviderte Gulatingsloven ble med enkelte tilpasninger innført på Island og Færøyene i 1271.¹ Den islandske versjonen har fått navnet *Járnsiða*.² En utgave av den norske landsloven av 1274, som tok betydelig hensyn til eldre islandsk lovgivning, ble i 1281 innført på Island under navnet *Jónsbók*. Også de andre skattlandene tok i løpet av Håkon Vs tid i bruk den norske landsloven. Og etter lovbøkene fulgte skipaner og retterbøter på rekke og rad. Det kongelige lovverket og den monarkiske statens forvaltningsdokumenter danner således en rettslig resonansbunn også når vi skal studere konfliktene i skattlandene fra slutten av 1200-tallet (Imsen 2013: 15–40).

Mens vi for Norge og de fleste skattlandenes del stort sett er prisgitt diplomer og lover, er situasjonen for Islands del noe annerledes. Det intellektuelle miljøet der har fortsatt å skrive sagaer utover i seinmiddelalderen, og dertil kommer annaler. Med sine korte opptegnelser av begivenhetene fra år til år, store som små, danner de et slags kronologisk rammeverk for Islands historie fra 1200-tallet og ut gjennom seinmiddelalderen. Også de andre norrøne landene, og da særlig Norge, men også den større verden, har interessert de islandske annalistene. Av sagaene er det særlig de to om biskopene Arne Thorlaksson (Skálholt) og Laurentius Kalvsson (Holar) som er av interesse for oss. På sett og vis kan de sies å erstatte høymiddelalderens kongesagaer, selv om det er de biograferte biskopene og islandske forhold som er hovedsaken.

Biskop Arne Thorlakssons saga gir til beste inngående skildringer av konfliktene mellom islendingene og den norske kongen, særlig i forbindelse med innføringen av de nye lovbøkene i 1271 og 1281. Arne deltok selv i disse stridighetene. Ifølge Magnús Stefánsson ble Arnes saga til i det geistlige miljøet ved bispestolen i Skálholt under Arne Helgeson, som både var Arne Thorlakssons nevø og etterfølger. Sagaen er dermed tett i tid på de begivenhetene som skildres, og bygger dessuten på bispestolens arkiv (Magnús Stefánsson 2007: 11–12). Det kan trekkes en linje fra disse stridighetene og fram til konfliktene mellom kongemakten og islendingene under Håkon V.

¹ Av den reviderte Gulatingsloven er bare kristenretten bevart. Gulatingsloven ble også innført på Færøyene i 1271, ikke våren 1273 som angitt i NgL (IV: 353–354). Om dateringen, se RN II 92.

² NgL I: 259–300, av R. Keyser og P.A. Munch kalt Håkonarbók og feilaktig tilskrevet Håkon Håkonsson.

Også *Laurentius Kalvssons saga* rommer mye relevant informasjon om forholdet mellom islendingene og norske øvrighetsinstanser, skjønt det meste i hans saga handler om biskopens rolle som lokal kirkeleder og forholdet til kirkeledelsen i Nidaros. Laurentius var født i 1267 og døde i 1331, og sagaen er trolig skrevet av biskopstens official Einar Haflidason (1307–1393) i slutten av 1340-åra. Einar skrev også *Løgmanns-annalene*, og både i sagaen og i annalene forteller han om konflikten mellom islendingene og kong Håkon i 1305–06, som vi skal komme tilbake til. Selv om Einar skrev *Laurentius' saga* førti år etter disse begivenhetene, må hans beretning regnes som pålitelig ettersom han både har hatt gode samtidsvitner og relevant arkivmateriale å støtte seg til. Trolig var han i gang med å skrive annaler før han begynte arbeidet med biskop Laurentius' saga (Magnús Már Lárusson 1958: 529).

Sentralt i den islandske debatten står en rekke såkalte semjer, samtykker og såttmål, som foregir å dokumentere viktige avtaler med den norske kongemakten og sentrale vedtak på Alltinget med hensyn til landets forhold til norsk øvrighet. Problemet med disse avtalene og vedtakene er at de bare er kjent i mye yngre tekstvitner. Det er også vanskelig med sikkerhet å vite hva slags rettslig status de opprinnelige dokumentene kan ha hatt. Spørsmålet om disse tekstenes proveniens og status er en lang og innfløkt debatt som vi skal la ligge her (Boulhosa 2005). Men sikkert er det at det i 1262, etter at islendingene på Alltinget hadde sverget land og undersåtter under den norske kongen, ble satt opp en protokoll som vitnemål om betingelsene for islendingenes vedtak (*Håkon Håkonssons saga*: 313). Like sikkert er det også at islendingenes forhold til kongemakten har vært konfliktfylt, særlig fram til begynnelsen av 1320-åra, at det har foreligget en rekke dokumenter som skulle sikre islandske interesser overfor kongemakten, og at islendingene seinere i middelalderen har holdt disse avtalene for å være rettsgyldige. Vi skal nedenfor nøye oss med å dukke ned i et lite punkt i denne lange og konfliktfylte historien; da skal vi også komme tilbake til et par av disse tekstvitnene.

Bønder mot bønder

FRA HEVN TIL STRAFF OG ERSTATNING

Det er vanlig å mene at hevn ble endelig forbudt i Norge med Magnus Lagabøtes landslov i 1274 (NgL II: 61–62). Men ettersom det samme skjedde på Island allerede ved innføringen av *Járnsiða* i 1271, må vi anta at forbudet for Gulatingslagens del kom i 1267 med den nye utgaven av Gulatingsloven (NgL I: 266).³ *Járnsiða* var som nevnt

³ For øvrig viser Absalon Taranger i sin oversettelse av Landsloven fra 1915 (4. opplag 1970: 59) til *Járnsiða* som paragrafens kilde. Opptakten til kong Magnus' drapslovgivning finner vi i *Frostatingslova* (1260): 51–53.

en tilpasset versjon av den reviderte vestlandslovboka. Trolig ble ikke forbudet etterlevd umiddelbart, hverken på Island eller i Norge. Selvtekt har fortsatt forekommet. I 1315 endte en tvist om gårdsgrenser med drap. I samsvar med loven hadde drapsmannen søkt øvrigheten om grid, det vil si midlertidig rettsvern inntil saken ble endelig avgjort. Han hadde også tilbudt de etterlatte erstatning, men hadde ikke stilt sikkerhet for erstatningsbøtene. Heller ikke hadde han bedt sysselmannen om å ta opp prov, slik at den strafferettslige prosessen kunne bli brakt til endelig avslutning i kanselliet. Derfor tok sønnene og brødrene til den drepte saken i egne hender; de oppsøkte drapsmannen, og den ene av sønnene drepte ham. Han lyste så drapet på seg, og sysselmannens provsbrev dokumenterer at dette gjengjeldelsesdrapet er blitt behandlet som en ordinær drapssak. Men til forskjell fra de fleste provsbrevene har ikke sysselmannen innstilt på landsvist, men latt spørsmålet om permanent kongelig vern stå åpent, trolig fordi det forelå klart straffeskjerpene forhold (DN II 123; jf. Imsen 2009: 203–204).

Kildene tyder likevel på at øvrigheten etter århundreskiftet har fått kontroll over drapssakene, i alle fall i Norge, og at den nye drapsprosessen har vært på plass seinest ved midten av Håkon Vs kongstid. Det vitner samtidige grids- og landsvistbrev om, og bestemmelsene om protokollering av drap i kongens hirdskipan av 1308 speiles i de provsbrevene som sysselmennene har innberettet til kongens kanselli. Den eldste og beste avskriften av 1308-skipanen finner vi for øvrig i det islandske håndskriftet *Codex Scalholtensis* fra slutten av 1300-tallet. Og vi ser av det islandske diplomcorpuset at den norske drapsprosessen i det alt vesentligste har fungert også der, seinest omkring år 1400. Liksom nordmennene har islandske drapsmenn oppsøkt den norske kansleren for å få landsvist (Imsen 2014: 64–69).

Straffeforfølgningen av drapsmenn skjedde ikke ved domstolsbehandling (rettergang), men var en ren administrativ sak. Prosessen forløp som følger: viglysning (drapsmannens bekjentgjøring av drapet), grid (midlertidig rettsvern til saken var ferdigbehandlet), prov (sysselmannens undersøkelse av sakens fakta og hans rapport til kanselliet) og landsvist (den endelige beslutningen om permanent rettsvern og kongens fred). I de avgjørende spørsmålene om skyld og drapets karakter, det vil si om ugjerningen kvalifiserte til landsvist (med andre ord å anse som botemål), har bygdefolket spilt en nøkkelrolle, enten som vitner eller som mededsmenn. Det juridiske praksisbegrepet «ufyrirsynja» har vært trylleordet som omdefinerte et drap fra i prinsippet å være ubotelig til å bli botelig. Ordet forekommer ikke i lovene, men er hentet fra bøndernes hverdagspråk. Det utgjorde forskjellen mellom liv og død, og innebar at drapet kunne avsones med straffebøter til kongen og erstatning til ettermålsmennene.

Etter at straffeprosessen var sluttført, fulgte et erstatningsoppgjør, som kan betraktes som øvrighetens konsesjon til den fornærmede parts rimelige krav på kompensasjon og oppreisning. Erstatningsoppgjøret fulgte reglene for sivil tvistebehandling, og var dermed en sak mellom partene, dog under øvrighetens oppsyn og medvirkning om det var nødvendig. Det er et slikt erstatningsoppgjør vi skal se nærmere på her, og som vi har sett i saken fra 1315, kunne det i verste fall ende med enda et drap. Vi har mange vitnemål om at slike oppgjør kunne være ganske voldelige, selv om selvtekt var forbudt ved lov.

EN ERSTATNINGSSAK MED KOMPLIKASJONER

Den 31. januar 1337 møtte på den ene sida Erling på Haukvik, Tord på Laduvoll, Steinulf (Tordsson) sønnen hans og en rekke frender av Haukvikingene, og på den andre sida Tollef Saksbjørnsson, Bjørn (Tollefsson) sønnen hans, Bjørn Saksbjørnsson og mange andre fra Lindheim på tinget i Tinn i Heddal. Bakgrunnen var drapet på Erling Haukviks sønn Hallvard, som var begått «ufyrirsynjo». Alt tyder på at den strafferettslig sida av saken var unnagjort, men erstatningsoppgjøret var ennå ikke kommet i havn, selv om partene var blitt enige om erstatningsbøtene for drapet på Hallvard. I stedet for fred var det fortsatt ufred, og enkelte hadde også tydd til vold. Da partene ikke greide å forlikes på egen hånd, ble øvrigheten koplet inn. Partene la sin sak under lagmannens og sysselmans dom, fortelles det. Dette var for øvrig helt i samsvar med Håkon Vs hirdforordning av 1308, som bestemte at lagmann og sysselman sammen skulle fare rundt i sysla og skifte rett mellom folk. De skulle ha med seg to skrivere, heter det videre, og lagmannens kjennelse (orskurd) skulle skrives ned og besegles, og sysselmanen skulle innrapportere avgjørelsen til kanselliet (NgL III: 76–77).

Det er med andre ord tale om frivillig voldgift, og det forliket som brevet vitner om, bør helst betraktes som en voldgiftsdom. Den opprinnelige forliksavtalen ble stadfestet, men de som med vold hadde brutt det tidligere forliket, ble idømt skjerpede erstatningsbøter. Imidlertid er ingen blitt holdt ansvarlige overfor øvrigheten hverken for ubetalt erstatning eller voldsverk. Betalingsterminer og betalingsmåte ble også fastsatt. Alle andre klagemål partene imellom skulle med dette legges døde, heter det; men slik gikk det ikke.

På tinget i Skien 13. desember samme år møtte det mange bønder fra Lindheim og Hem med slektninger på den ene sida og på den andre Tord på Laduvoll, Erling Haukvik, sønnene deres, samt mange andre frender og måger av Haukvikingene. Voldgiftsdommen fra januar hadde ikke ført til fred og forsoning. Tvert imot hadde volden eskalert, og stadig nye deltakere hadde bidratt med spark, hugg, spydstikk,

sverdslag og ikke minst grov kjeftbruk. Nå la partene sine klagemål fram for dommertribunalet, som siden tingmøtet i Tinn var forsterket med riksråden Finn Ogmundsson, og lovet at de til evinnelig tid ville holde det forliket som dommerne måtte komme fram til. Det er altså tale om en ny frivillig voldgift, men denne gangen dreide det seg hovedsakelig om den volden slektninger og folk i grannelaget hadde påført hverandre siden møtet i Tinn. Erstatningsoppjøret fra januar tas ikke opp på ny, og den tidligere voldgiftsdommen må altså regnes som endelig, selv om deler av den nok har vært omtvistet. Atter en gang har noen ymtet om at ikke alle forhold i forbindelse med det opprinnelige drapet var tilstrekkelig opplyst.

Nå gjaldt det altså voldsbruken og ikke betalingen av de opprinnelige erstatningsbøtene, og vi bør merke oss at voldsutøvelsen ikke er blitt regnet som straffbar, det vil si et forhold øvrigheten krevde straffebøter for. Det er bare tale om erstatning for påført skade. Men også i noen av disse tilfellene har det vært uenighet med hensyn til faktum, og det ble bestemt at dette skulle avgjøres ved døl (av gno. *duleiðr*, det vil si nektingsed). Om dølen falt, skulle gjerningsmannen betale erstatning, heter det. I den nye voldgiftskjennelsen fastsettes det til dels store erstatningsbøter for tort og svie, likeså fastsettes det betalingsterminer og betalingsmåte, og videre heter det at

De skal være takstmenn som Ivar (Ogmundsson, sysselmanen) eller hans ombudsmann oppnevner når pengene betales, slik det er lovet av alle involverte ættegreiner, og alle deres frender og måger og andre uskyldige menn som har hatt noe med dette søksmålet å gjøre, skal være forlikt. Den som bryter forliket skal være sann gridning og ætteskam for sine slektninger (DN II 226. Forfatterens oversettelse).

Avslutningsvis heter det at om noen har glemt eller skjult noe som måtte være relevant for saken, må de la søksmålet ligge for å unngå videre strid.

De to vitnebrevene gir et noe forvirrende inntrykk. Grethe Authén Blom karakteriserer hendingene som ættefeider og oppgjøret mellom partene som uttrykk for ættejustis, hva hun nå måtte mene med det (Blom 1992: 307–308). Begrep som ættehevn og ættejustis assosieres helst med det førstatlige samfunn, der den enkelte først og fremst eksisterte som medlem av et ættekollektiv, og hvor ættehevn var et adekvat rettsmiddel til beskyttelse av individet (Hamre 1976: 587–590). Tidligere tiders historikere, rettshistorikere og filologer trodde på ættesamfunnet. Nyere tids forskning har vist at det fantes alternativer til ætta og ættas beskyttelse, for eksempel vennskap og diverse former for patron–klientforhold (Jón Viðar Sigurðsson 2010).

Men det er unektelig en dåm av sagatid i brevene fra Tinn og Skien. Voldsbruken er spektakulær, enkelte scener er som hentet fra de islandske ættesagaene. Avslutningsvis trues det med at enhver som bryter forliket «skal være sann gridniding og ætteskam for alle sine slektninger».

Gridniding kaltes, ifølge Ebbe Hertzberg, den som brøt vedtatt grid (NgL V: 249). Eksempelvis heter det i Frostatingsloven (1260) at brudd på grid eller trygd i ytterste konsekvens kunne medføre fredløshet, det vil si at gridnidingen var fritt vilt, i praksis kunne han drepes (*Frostatingslova* V,9).⁴ At dette ikke var en tom trussel, framgår av et domsbrev fra 1318 utstedt av merkesmannen Pål Eiriksson, Hauk Erlendsson, som for øvrig hadde bistått sysselmannen Torvald Toresson i saken mot Bjørg i Kollavåg på Shetland i 1307, som vi snart skal komme tilbake til, og lagmannen i Oslo, Pål Einarsson. Etter klage fra fornærmede part besluttet de å trekke tilbake kongens landsvist fordi drapsmannen ikke hadde oppfylt de erstatningsforpliktelsene han var idømt. Drapsmannen ble med andre ord dømt ubotemann og dermed fredløs (DN III 153; jf. Imsen 2009: 216). Ætteskam må vel nærmest bety at vedkommende hadde skjemt ut slekta si og satt seg utenfor det sosiale fellesskapet. I begge brevene er det også tale om de involvertes tilhørighet til ættelinjer, det vil si familie og slektskapsrelasjoner.

Det er lett å la seg lure av ord og uttrykk. Realiteten er at de såkalte ættene som sto mot hverandre i 1337, ikke favner videre enn til søskenbarn og svogere. Brevene vitner med andre ord om relativt tette familiekretser og ikke om vide slektsforgreininger. Heller ikke har det vært begått noe som kan kalles hevndrap, og det har vært enighet om at drapet på Hallvard var å regne som botemål. Prosessen har altså fram til det første forliket om erstatningsbøter fulgt normal prosedyre for drapssaker. Når partene likevel ikke greide å holde fred seg imellom, har de bedt øvrigheten om hjelp. Både i januar og i desember 1337 er det tale om å løse konflikten ved frivillig voldgift i samsvar med vanlig praksis (Imsen 2009: 223–225). Men øvrighetens domsslutning og trusselen om å kunne bli domfelt som gridniding har selvfølgelig gjort det risikabelt å bryte forliket.

⁴ «No vert det gjort åtak på grid eller avtale om trygd, då er den gridniding eller trygdebrytar som vert samkjend i det, anten det vert gjort med vald eller med råd; samleis er det med de andre i slekta, som med bauggildsmenn og nevgildsmenn, om det er dei sjølve som har gjeve lovnad om trygd. Men om skuld vert nekta, då skal det nyttast seksmanns eid og oppnemnde vitne mot skulding om mordråd.» Mord kvalifiserte i selve verket til fredløshet. Bauggildsmenn kaltes ifølge Hertzberg slektninger på farssiden og i mannlig linje, mens nevgildsmenn var slektninger på kvinnesiden, etter Gulatingsloven inntil 2. grad, og i Frostatingsloven 3. grad, hvilket samsvarte med kanonisk rett.

Enkeltpersoners kamp mot øvrigheten

RAGNHILD SIMONSDATTERS SAK, 1299

Konfliktens parter var Ragnhild Simonsdatter og hertug Håkons sysselmann på Shetland, Torvald Toresson. Det er noe uklart om Torvald var innfødt shetlander, eller om han opprinnelig var norsk. Han hadde deltatt i kong Eiriks leidangstokt til Danmark i 1295, og i 1309 på nytt tokt til Danmark sammen med Håkon V Magnusson. Torvald rangeres først av de 16 ridderne som beseglet fredstraktaten mellom kong Håkon og danskene det året. Hans datter Herdis etterlot seg en stor arv til Jon og Sigurd Havtoresønner, som tilhørte en bastardgren av kongehuset. Herdis døde i København i 1363, hvor hun trolig hadde deltatt i feiringen av bryllupet mellom Håkon VI Magnusson og Margrete Valdemarsdatter (Helle 2002: 45–58). Opp mot denne mektige mannen sto Ragnhild, som trolig var enke og husfrue til Brekkaseter på Papey.

Mandag i påskeuka skal Ragnhild under et møte i stua på hertuggården ha beskyldt Torvald for å ha trikset med landskyld og skatt og sagt at Brekkaseter «oppe ved huset» ikke var til leie sammen med skattejorda. Torvald svarte at «her har de stelt med dette så mange gode menn som er Torkel i Nese, herre Eirik, Sigurd erkedegn, herre Eindride og mange andre dugende menn, de som hadde min herre hertugens ombud, hva slags landskyld de tok ham til hende i Papey for meg». Til det svarte Ragnhild: «Jeg brydde meg ikke særlig om Eindride etter at han flydde østfra Norge og kan ikke huske at jeg noen gang har mottatt ham med glede, men alle dere som visste det, har sveket hertugen» (ND I: 156). Neste dag ute i tunet skal hun ha slengt til Torvald at «Du skal ikke være min Judas fordi om du er hertugens». Torvald ble med andre ord i vitners nærvær beskyldt for svik både mot Ragnhild og hertugen i forbindelse med takseringen, og trolig også innkrevingen av skatt og landskyld. I tillegg skal Ragnhild ha hevdet at også en rekke fremtredende menn, både fra Norge og fra Shetland, hadde deltatt i tvilsomme forretninger og tjent seg rike på oppebørsel av hertugens midler. Beskyldningene var så alvorlige at Torvald stevnet vitner for lagtinget for å få bekreftet Ragnhilds utsagn og bli renvasket for beskyldningene om økonomisk svik.

Saken kom for lagtinget ved midtsommers tid. Torvalds vitner kunne bekrefte Ragnhilds utsagn. Deretter ble det avgitt en erklæring som renvasket Torvald for beskyldningene om økonomisk svik og samtidig redegjorde for hva som var blitt utbetalt fra Papey gjennom lengre tid, og hvordan jordeiendommene var blitt taksert og skulle takseres. Erklæringen, det vil si det foreliggende «ransakingsbrev», skulle følge med Torvald til hertugens hoff i Oslo, hvor han sammen med de andre som hadde vært

involvert i saken, skulle renvaskes seg ved nektingsed. Som kongens mann hadde Torvald krav på å bli dømt av likemenn i slike saker (Imsen 2000: 38). Vi må også anta at Torvald har regnet med lagtingets støtte. Han var Shetlands mektigste mann. Knut Helle mener likevel at «det ikke er noe som underbygger den oppfatning at han misbrukte sin myndighet, blant annet ved å tilegne seg gods og inntekter på bekostning av den norske kronen» (Helle 2002: 58). Ragnhild ble sittende igjen med skammen.

BJØRGS SAK, 1307

Også i dette tilfellet har Torvald Toresson vært part i konflikten, men nå i egenskap av sysselmann og på vegne av kongemakten. Den andre parten var husfrua Bjørg fra Kollavåg i Jell. Liksom Ragnhild har hun trolig vært enke med full råderett over gård og gods, og i likhet med Ragnhild ikke vært overdrevent respektfull i møte med Torvald. Av en uvisss grunn var Bjørg blitt idømt en straffebot på 24 mark. Boten var ganske stor, og det kan derfor ha dreid seg om en alvorlig sak. Selve boten har Bjørg ikke bestridd, men hun var blitt uenig med Torvald om hvordan betalingen skulle skje, og hadde derfor klaget ham inn for lagtinget for å få omgjort to avtaler som de hadde inngått.

Ifølge vitnemål tatt opp i kirken ved Tingvoll av lagmannen sammen med lagretten og landets håndgangne menn, skal Torvald ha gitt Bjørg valget mellom forlik eller inndrivning av boten etter dom på tinget. Bjørg valgte forlik. Dette er et av de få eksemplene vi har på det som kalles sysselmannsforlik, og som trolig har vært vanlig, særlig ved mindre forseelser. Det har gjort saksbehandlingen smidigere og kan ha vært til fordel for begge parter, men har også kunnet føre til maktmisbruk og korrupsjon. De mindre bøtene gikk trolig direkte i sysselmannens lommer og har vært et viktig element i finansieringen av kongens lokale forvaltningsapparat. Eksempelvis ser vi at Håkon VI ved utnevningen av Alexander le Ard til sysselmann på Orknøyene i 1375, ga ham full råderett over de mindre bøtene, mens bøtene for de større sakene som drap og lignende, skulle sendes til skattmesteren i Bergen mot regnskap (DN II: 338–339). Trolig har det være likedan på Shetland.

Vilkårene for betaling av bøtene, som refereres i dokumentet, ser ikke ut til å ha vært urimelige, og Bjørg har da også godtatt dem. Men hun overholdt ikke avtalen, og da Torvald neste år kom nord i øyene, ble den opprinnelige forliksavtalen opphevet og en ny inngått. Men Bjørg overholdt heller ikke denne gangen avtalen. Torvald søkte derfor råd hos lagmannen ved Gulatinget, islendingen Hauk Erlendsson, som anbefalte enda lempeligere vilkår enn de Torvald hadde satt, et råd Torvald fulgte. Likevel valgte Bjørg å fremme saken sin for lagtinget. Det var kanskje vel optimistisk

ettersom de avtalene hun hadde brutt, viste at hun trass i mislighold var blitt tilbudt stadig lempeligere vilkår. Hauk Erlendsson, som Torvald hadde konferert med, var dessuten en vel ansett mann, som i løpet av sin karriere som lagmann både i Bergen og i Oslo endte som medlem av riksrådet. Ikke alle islendinger i Norge nådde så langt.

Det gikk som det måtte gå. Etter framførte vitnemål fastslo lagtinget at Bjørg hadde misligholdt to forlik, og tinget dømte at en del av hennes jord skulle tilfalle sysselmannen til dekning av de utestående fordringene. (Hun har altså betalt noe av bøtesummen.) Dommen ble fattet av lagmannen etter råd fra de håndgangne mennene og lagrettemennene, heter det. Men samtidig åpnet den for at Bjørg kunne innløse jorda mot kontant betaling.

De to shetlandskvinnenes konflikter med sysselmannen gir et unikt innsyn i lokalt rettsliv og sosiale og politiske relasjoner i Håkon Magnussons tid som hertug og konge. Tilsvarende dokumenter fins knapt fra Fastlands-Norge på denne tida. Selv om makta rådde, har saksbehandlingen i begge tilfellene vært åpen og grundig. Ragnhild og Bjørg er ikke blitt utsatt for åpent maktmisbruk, skjønt vi kan ikke utelukke at de er blitt latterliggjort og stilt til skamme. Vi kan heller ikke utelukke en viss grad av sammensvergelse mellom sysselmannen og de kongelige sendemennene som stadig besøkte landet, slik Ragnhild påsto. De har i så fall passet på å dekke hverandre. Også eliten på Shetland har nok vært involvert i Torvalds virksomhet; og Torvalds maktposisjon har trolig spilt inn i rettens behandling av de to kvinnene. Men også han har måttet akseptere lagtingets selvstendige og sentrale posisjon i landets offentlige liv (Imsen 2002: 58–79). Vi kan heller ikke se bort fra at Torvald i 1299 har engstet seg for hvordan hertug Håkon kunne reagere dersom han ikke maktet å fri seg fra anklagene om skattejuks og manipulering av taksten. Tre år seinere skulle en av rikets fremste menn, Audun Hugleiksson, bli hengt, trolig for økonomisk utroskap.

Det må føyes til at Shetland var det av skattlandene som var best integrert i den gammelnorske fellesstaten, noe som nok skyldes at øyene alt i 1195 var blitt skilt fra jarledømmet på Orknøyene og lagt direkte under kongelig norsk styre.⁵ Brian Smith har blant annet vist at bestemmelsene i brevet fra 1299 vitner om at det norske markebolssystemet også ble innført på Shetland det året (Smith 2000: 1–18). Ingen andre steder utenfor Norge ble markebolet lagt til grunn for taksering og beskatning. Private norske jordeiere sto også sterkere på Shetland enn i de andre skattlandene. Videre kan det være grunn til å nevne den korte avstanden og de tette båndene til Vestlandet, og da særlig Bergen.

⁵ Men Shetland fortsatte som et eget erkedekanat under bispestolen i Kirkwall inntil 1472, da bispedømmet på Orknøyene ble flyttet fra Nidaros til det nyopprettede erkebispesetet i St. Andrews.

Bygdelag og regioner i konflikt med øvrigheten

AKSJONENE

Fram til juli 1299, da Eirik Magnusson døde og den yngre broren Håkon overtok tronen, styrte Håkon Magnusson sitt eget hertugrike. Det omfattet blant annet Oppplandene, det vil si det indre Østlandet, hvor de sentrale bygdelagene Romerike, Hedmark, Toten, Hadeland og Ringerike dannet en krets nord for hertugens residensby, Oslo, fra Tyrifjorden i vest til Mjøsa i øst. Disse bygdene utgjorde et eget lagdømme med felles lagting på Eidsvoll, men opplendingene forholdt seg også til øvrigheten og retten i Oslo. Likeledes hadde Hamar egen lagmann. Selv om Oslo fungerte som et slags administrasjonssentrum for hertugdømmet, var hertugen stadig på farten rundt i hertugdømmet og ellers i landet. Også mer perifere områder, så som Færøyene og Shetland, hørte under hertugens herredømme. Håkon V er kjent som en av de mest reformivrige norske kongene i middelalderen. På mange måter kan hans hertugdømme betraktes som et laboratorium for den reformpolitikken han førte som konge. Målet var å styrke statens autoritet og forhindre tilsvarende oppløsnings-tendenser som dem landet hadde opplevd under borgerkrigene og kongsbrødrenes mindreårighet. Vi har allerede fått et glimt av hvordan hertugregimet fungerte på Shetland. Håkon V var også aktiv i forhold til Færøyene, hvor han så til at Landsloven ble innført i 1298. I den forbindelse beordret han lagmannen på Shetland til å samarbeide med biskopen på Kirkjubøur. Men i en helt annen grad enn disse perifere skattlandene fikk Oppplandene merke hertugmaktens nærvær. Hertug Håkons planer for de nærliggende bygdene og hans regime på Østlandet kom derfor ikke til å forløpe friksjonsfritt.

I retterbøtene for Ringerike (april 1297) og Hadeland (juli 1297) fortelles det at ringerikingene og hadelendingene hadde gått til aksjon mot øvrigheten under lagtings-samlingen på Eidsvoll året før.⁶ Ifølge Asgaut Steinnes var det ringerikingene som først kom til en forståelse med hertugen. Retterboten for Ringerike refererer til utilbørlige handlinger («gløp») og store forseelser («stor affbrott») samt ulydig sammenrottelse («wlydnar samheldisbandz»). Falske folk hadde egget dem til dette, og representanter for ringeriksallmuen hadde tre ganger oppsøkt kongen for å be om godt vær og nåde, noe de til slutt også ble innrømmet. I brevet til hadelendingene er tonen skarpere. Der tales det om de store og uhyrlige forseelsene som hadelendingene hadde gjort seg skyldige i med ulydighet og sammensvergelse mot oss (hertugen) og vårt (hertugens) herredømme («þat stora ok hit vhoeyrilega afbrot sem hadar gerdu med vlydnis sambande mote os ok varo velde»). For dette fortjener de både å miste

⁶ Om datering av begivenheter og dokumenter, se ovenfor, s. 33.

gods og liv, skriver hertug Håkon, som likevel etter allmuens ydmyke bønn velger å vise miskunn, opphavsmennene unntatt.

Ettersom oppløpet trolig fant sted under lagtingsamlingen på Eidsvoll botolfsmesseaften 18. juni, drøyde det altså nesten ti måneder før ringerikingene kom til en ordning med hertugen (april 1297). Enda flere måneder skulle gå før hadelendingene oppnådde hertugens nåde. Steinnes antar at det var hadelendingene som tok initiativet til aksjonen, og at det var oppviglere fra Hadeland som egget ringerikingene til å bli med. Slik sett var ringerikingene mindre skyld i oppstanden enn hadelendingene, og Steinnes mener at det kan forklare hvorfor de hurtigere kom til en forståelse med hertugen enn hadelendingene, og dessuten ble mildere behandlet. De eneste som ikke ble innrømmet kongens nåde, og som nok har tapt liv og eiendom, var anførerne fra Hadeland.

SKATTEN

Steinnes antar at det var den nye skatten, vissøren, som fikk bøndene til å aksjonere. Den ble trolig bekjentgjort på lagtinget i 1296, skriver han. Steinnes mener også at det alt i flere år hadde vært misnøye blant opplandsbøndene, noe også retterboten for Hedmarken og Toten fra 1293 tyder på. Der fortelles det at hedmarkingene og totningene hadde tatt kontakt med hertugen og bedt om at de liksom andre undersåtter måtte få rettsforbedringer som kompensasjon for en rekke «tyngsler» de var blitt pålagt. Skattespørsmålet har også vært en del av forhandlingene med hertugen i 1293, men er ikke så sentralt plassert i retterboten for hedmarkingene og totningene som i retterbøtene for ringerikingene og hadelendingene fire år seinere. Også Knut Dørum mener at det er den samme skatten det har vært tale om i 1293 som i 1296, og at det var justeringer av skattesatsene som ble bekjentgjort på eidsvollstinget, og som kan ha provosert hadelendingene og ringerikingene (Dørum 2004: 254).

Det har med andre ord vært forhandlinger mellom hertugen og bøndene fra Hedmark og Toten i 1293, og Steinnes antar at de til slutt har «kjøpt» skatten mot å få retterbøter (rettsforbedringer) til gjengjeld. Og han legger til: «Det er mykje truleg at han (hertug Håkon) i Upplands-bygdene hev kome med tilbod um rettarbøter samstundes med at han hev kunngjort det nye skattepåbødet. Rettarboti frå 1293 for Heidmark og Toten er kan henda eit vitnemål um at han alt i ufredsåri hev slege inn på ein sovoren politikk.»⁷ At hertugen alt i 1293 har møtt en viss motstand mot de nye påleggene antydes også i tekstens avsluttende del, hvor hertugen sier at han gjerne

⁷ Steinnes 1930: 95. Ufredsåra det vises til, er konflikten med de tyske byene i begynnelsen av 1290-åra, som ble bilagt i 1294, og krigen med Danmark som endte med våpenstillstand i 1295. Den norske statens finansielle situasjon skal ifølge Helle (1995: 205) ha vært meget vanskelig utover 1290-tallet.

vil holde disse retterbøtene mot alle aktverdige menn, de som vil være lydige mot Gud og i rett undersåttelig skyldighet mot oss.⁸

Skatten står sentralt i brevene fra 1297. Steinnes avviser P.A. Munchs påstand om at den skatten som hadelendingene måtte godta i 1297, var en straffeskatt (Munch: 1859: 259–74). Skatten skulle gjelde for alle, og ble fortsatt betalt av opplandsbøndene i 1570-åra, men legger Steinnes til, hadelendingene måtte tåle høyere skattesatser enn ringerikingene. Denne forskjellen ble seinere nedjustert (Steinnes 1930: 92). Steinnes konkluderer med å si at vissøreskatten på Østlandet ble innført som en følge av statens finansnød i 1290-åra. Andreas Holmsen slutter seg i det vesentligste til Steinnes oppfatning av begivenhetene 1293 og 1296–97 (Holmsen 1940-42: 348, jf. samme 1979: 37).

Også etter 1297 har vissøren skapt problemer i forholdet mellom bøndene og kongemakten. I 1348 ba kong Magnus sine norske riksråder om å avsi dom i tvisten mellom ham og bøndene på Romerike og Hedmarken om hvordan leidangen og vissøren skulle beregnes (NgL III: 171). Romerikingene, som i 1297 ble berømmet for sin lydighet og velvillighet av hertug Håkon, var altså ikke fullt så velvillige når det kom til stykket (NgL III: 28). For øvrig er det interessant at riksrådet gis i oppdrag å felle dom i en sak hvor kongen var part, og hvor kongedømmets finansielle interesser var stridens kjerne. En tilsvarende situasjon møter vi året før da riksrådet ble trukket inn i konflikten mellom kong Magnus Eriksson og Havtoressønnene Jon og Sigurd om Borgarsysla. Også den saken ble avgjort ved dom av riksrådet (samt to lagmenn, deriblant jemtlandslagmannen) på bispegården i Oslo i 1347, men med den forskjell at det i 1347 var tale om frivillig voldgift, i 1348 dømte riksrådet etter oppdrag av kongen (RN V 909, DN I 303, NgL IV: 377).⁹

DE ANDRE STRIDSEMNE

Men selv om skattespørsmålet trolig har gitt støtet til hadelendingenes og ringerikingenes aksjon i 1296, har det spente forholdet mellom opplandsbøndene og hertugen

⁸ «Vilium ver þessar rettarbøter gærna haldæ viðer alla dughande men þa sem i lyðni vilia viðer guð ok rettre þæghnskyllid viðer os.»

⁹ Selv om Gustav Storm i utgaven av NgL omtaler riksrådets uttalelse som en voldgiftsdom mellom kong Magnus Eriksson og Havtoresønnene, kan riksrådets kjennelse like gjerne kalles et rettslig responsum (uttalelse). Det dreide seg om Havtoresønnenes rett til å sitte med Borgarsysla, som de hadde fått i forlening av Håkon V, også etter kong Håkons død. Dette spørsmålet uttalte riksrådet seg prinsipielt om, idet de sa at kongen hverken kunne gi bort eller forlene noen del av riket lenger enn for sin livstid, ettersom herredømmet og myndigheten til å styre over undersåttene ifølge lovene hørte sammen med all annen styringsrett i Norge som tilkom den rette arving til Norges rike.

dreid seg om mye mer enn skatt. Steinnes sier at hedmarkingene og totningene i 1293 kjøpte skatten mot ei rekke privilegier (rettsforbedringer). Skattespørsmålet har med andre ord dannet grunnlag for mer omfattende forhandlinger mellom opplandsbøndene og hertugen om forhold som menigmann har vært misnøyd med.

Spørsmål om den enkeltes rettssikkerhet og sysselmennenes framferd står sentralt i 1293-teksten. Sysselmennene forbys å kreve inn kongens bøter før den krenkede part har fått sitt, og korrupsjon og tilsvarende uvesen har vært utbredt, må vi tro. Ingen skal kunne kjøpe seg fri fra rettsforfølgelse med sysselmannens hjelp, heter det. Trolig siktes det her til misbruk av sysselmannsforliket. (Dette står i kontrast til den behandlingen Bjørg i Kollavåg på Shetland fikk i striden med sysselmannen Torvald Toresson.) Heller ikke må vennskap komme i veien for rettferdig rettsbehandling, heter det. Den sysselmann som hindrer bøndene i å få lov og rett, trues med avskjedigelse (NgL III: 20–23).

Videre ble hedmarkingene og totningene innrømmet en viss kontroll med lokalforvaltningen idet sysselmennene pålegges å hente sine lensmenn blant bøndene. Det sies eksplisitt at hirdmenn ikke skal kunne brukes i dette ombudet, som innebar å bistå sysselmannen ved innkreving av skatter og andre økonomiske pålegg, samt diverse politioppgaver. Retterboten rommer også bestemmelser om straff for dem som anstifter ufred ved ord og gjerninger. Her er også bestemmelser om skysshester og det vi kunne kalle et lokalt justervesen (mål og vekt) m.m. Indirekte forteller dette at bøndene har følt seg presset og plaget av den lokale øvrigheten. For øvrig må vi anta at også hertugen med hensyn til kontrollen over det lokale embetsverket og rettsvesenet har hatt en felles interesse med bøndene.

Bestemmelsene med sikte på å forhindre overgrep og ulovligheter fra kongens sysselmenn finner vi også i retterbøtene fra 1297, men ikke så sentralt plassert som i brevet fra 1293. Og når det gjelder lensmenn, heter det nå at det for Hadelands del bare skal være to stykker, og at de kan velges blant kongens hirdmenn hvis allmuen samtykker i det. Også bestemmelsene om mål og vekt og skyssvesen gjenfinner vi i 1297-brevene. Dessuten blir leiekarer, altså arbeidsfolk uten eiendom, fritatt for våpenplikt. I det hele tatt er det interessant at de to retterbøtene fra 1297 søker å skjerme leilendingene mot overgrep fra jordeierne, med blant annet forbud mot (ulovlig) gjesting og leieavgifter større enn den lovbestemte landskylda. Et tilsvarende sosialt aspekt finner vi ikke i retterboten av 1293.

Hertugens forsikringer om at lov og rett skulle overholdes også av de mektige i samfunnet, kan ha vært en rimelig kompensasjon for det nye skattekravet. Håkon Magnussons mange lover, både mens han var hertug og etter at han var blitt konge, kan tyde på en viss maktesløshet når det gjaldt å kontrollere sysselmenn og andre

stormenn. Mange av de samme påbudene og forbudene som vi finner i 1290-åras retterbøter og skipaner, gjentas i lovene fra Håkons kongstid. Håkon Magnussons vilje til å styre er det ingen tvil om, heller ikke hans intensjoner om å gjøre det beste for undersåttene, så fremt de var lydige og overholdt sine undersåttsforpliktelser (Blom 1972: 50–51). Opprør derimot, var å betrakte som forræderi, noe som i selve verket kvalifiserte til fredløshet, det vil i virkeligheten si dødsstraff. Men hertugen (og kongen) kunne «meta miskunn» (vise nåde).

Hadelendingenes og ringerikeningenes opprør i 1297 føyer seg inn i rekka av tilsvarende reisninger fra kong Sverres, Inge Bårdssons og Håkon Håkonssons tid, og for den saks skyld også seinere i middelalderen. På selveste juleaften 1183 gjorde sogningene opprør. De var lei av kongens sysselmenn, forteller sagaen, og da de ble avkrevd en ekstra skatt, ble det nok. Sytten år seinere gjentok det samme seg på Østlandet da bøndene fra Romerike og hele Viken-området samlet seg til kamp mot kongens krav om leidang. I dette tilfellet var det en hel bondehær som gikk til angrep, og det kom til regelrett slag med kong Sverres menn i Oslo (*Sverres saga*, kap. 79, 162). Tretten år seinere gjorde også trønderne opprør da sysselmennene krevde mer enn bøndene var villige til å yte (*Sagaen om baglere og birkebeiner*, kap. 43; *Håkon Håkonssons saga*, kap. 10). I 1217 ble det sendt hærpil rundt i bygdene på Follo, og bøndene møtte fullt væpnet på tinget, hvor de drepte sysselmanen, helt i samsvar med Frostatingslovas opprørsparagraf, hvor det heter

Ingen mann skal gjera valdsverk mot andre, korkje kongen eller nokon annan mann. Men om kongen gjer det, då skal det skjerast pil og lata pil fara innom alle fylke, og ein skal fara etter han og drepa han, om ein kan få tak på han. Men om han kjem seg unna, då skal han aldri komma att i landet. Og kvar den som ikkje vil fara etter han, skal bøta tre merker, og samleis den som let pila stansa (*Frostatingslova*, kap. 50, jf. kap. 51, 52).

Frostatingslovas opprørsparagraf må for øvrig regnes for en anomali ettersom den forekommer i kong Håkon Håkonssons lovbok fra 1260. Kong Håkon var neppe tilhenger av bondeopprør og kongedrap.

Ti år etter folloværingenes opprør gikk også bøndene i Asker til aksjon (*Håkon Håkonssons saga*, kap. 32, 148). Selv om det roet seg etter at Håkon Håkonsson i 1240 satt igjen som enekonge, murret det nok fortsatt blant bøndene. Halvdan Koht viser til Kongespeilet (ca. 1250), hvor det klages over at allmuen og bøndene som følge av borgerkrigene var blitt «sjølvrådige og ulydige, held sjølvstyre-møte og set si lit til mengda si og folketale» (Koht 1975: 18 med ref.). Når det gjelder bondeaksjonismen,

er det kontinuitet fra sein borgerkrigstid, ut seinmiddelalderen og et godt stykke inn i tidlig moderne tid.¹⁰ Det er fristende å si seg enig med Koht når han hevder at det var ny statsskikk og nye økonomiske byrder som provoserte bøndene til motstand (Koht 1975: 17).

Skattland mot kongemakt, tilfellet Island 1305–1306

Det var ikke med stor entusiasme at islendingene aksepterte det kongelige herredømmet i 1262–64. Heller ikke den kongelige lovboka *Járnsiða* ble mottatt med akklamasjon da den ble innført i 1271. Med den fulgte et nytt styringsverk og rettsvesen av norsk type, samtidig som det gamle hevningstituttet ble avskaffet. Også kampen om den nye landsloven, *Jónsbók*, i 1281 skulle bli hard. Det sto om vitale interesser både for islendingene og for kongemakten og om viktige prinsipper, som for eksempel rekkevidden av kongens lovgivningsmyndighet. Islendingene krevde innflytelse over lovgivningsarbeidet og delaktighet i rettsvesen og styringsverk. De ville ikke finne seg i kongelig diktat. Etter kong Eiriks bortgang i 1299, satte de klare betingelser for å anerkjenne Håkon V som landets herre. Det tok derfor nesten tre år før hyllingen fant sted. Den teksten som går under navn av *Gamli sáttmáli 1302*, vitner om hvilke betingelser islendingene satte for å anerkjenne kong Håkon som landets rettmessige herre. Sannsynligvis har P.A. Munch rett når han hevder at islendingenes hyllingsvegving skyldtes misnøye med det kongelige regimet slik det hadde utviklet seg etter Magnus Lagabøtes død i 1280.

Også islendingenes skatt til kongen kom trolig på plass i 1271, selv om enkelte mener at det skjedde først med *Jónsbók*, hvor skattebestemmelsene er tatt inn i bolken om islendingenes undersåttsforpliktelser (Jónsson og Boulhosa 2011: 159). Skatten skulle komme til å stå sentralt i islendingenes konfliktfylte forhold til kongemakten, ikke minst under Håkon V Magnusson. Og det er det vi skal se nærmere på her, ettersom det er klare paralleller mellom det som skjedde på Island i 1305–1306 og på det norske Østlandet ti år tidligere.

Lite tyder på at kong Håkon har følt seg bundet av islendingenes betingelser fra 1302, eller for den saks skyld av lovbokas bestemmelser om skatt. Jón Viðar Sigurðsson (2014: 191–192) sier at:

[...] it was in Håkon's reign that Icelanders were placed under the greatest amount of pressure from a Norwegian king. King Håkon was attempting to make the governance of the country more efficient, as well as to manage it directly from Norway by letting his officials travel continuously back and forth

¹⁰ For en oversikt over bondeaksjonismen, se Imsen 1990, 90–95.

between Norway and Iceland and by sending emissaries with special tasks to the country.

Den norske stormannen Alv av Kroken, som hadde forhandlet med islendingene om kongehyllingen, vendte tilbake til Island i 1305. Ifølge Einar Hafliðason brakte han med seg mange kongebrev og nye kongelige pålegg, som han gjorde kjent på tingene rundt om i landet.¹¹ Av de mange kravene skulle skattespørsmålet bli viktigst. Det er da også skattespørsmålet som de mest utførlige annalnotisene viser til under året 1305 (*Islandske annaler*, 200–201, 264). Kongen krevde at en større del av vissøren enn det loven bestemte, skulle tilfalle ham. Vissøren var summen av skatten, som kongen hadde krav på, og tingfarerkaupet, som skulle gå til å finansiere tingholdet, og som dermed skulle forbrukes innenlands. Skatten og tingfarerkaupet skulle veie likt ifølge *Jónsbók*. Flere steder kom det nærmest til opprør, og på Hegranestinget var situasjonen så alvorlig at Alv ble truet på livet og måtte reddes fra den rasende tingallmuen med skjold og verge. Dette var trolig grunnen til at Alv mente at flere gode islendinger burde lyses fredløse. Seinere skulle det ryktes i Norge at han var blitt tatt av dage (*Islandske annaler*, 90, 200–201). Men Einar Havflidason avviser alle drapsrykter. Heller ikke bonden Bergr rindill¹², som hadde vært fremst i flokken som angrep Alv på Hegranestinget, og som til og med hevdet at han hadde tatt kongens sendemann av dage, ble trodd. Alv kom likevel ikke levende hjem til Norge, han døde i klosteret på Möðruvellir.

Alvs misjon møtte ikke motstand bare ute i distriktet, også Alltinget tok affære året etter. *Skálholtannalene* kan berette at Alltinget protesterte mot kongens krav, og ifølge *Annales vetustissimi* gikk tingbøndene sammen om å skrive brev til kong Håkon (*Islandske annaler*, 201, 53). Det kan være tingbøndernes henvendelse til kongen vi har bevart i den teksten som Munch i *Norges gamle Love* har kalt «Islendingenes overenskomst med kong Håkon».¹³ Innledningsvis viser teksten til allmuens samtykke på Alltinget om («um») de håndgangne menn, det vil si kongens hirdmenn i landet.

¹¹ «Þá kom út til Íslands Álfr ór Króki. Hann hafði mörg konungs bréf ok margar nýjungar, fór hann meðr því yfir landit, hann kallaði marga góða bændr útlæga.» *Lárentius saga biskups*, 259–264.

¹² Tilnavnet “rindill” er noe uklart, men ifølge Fritzner (bind 3: 114) skal et dreie seg om en slags fugl, trolig svarttrost, men det kan også dreie seg om en erle. Bonden Berger sies også å være “mikill anragapi”, det vil si ubetenksom.

¹³ «Islendingernes Overenskomst med Kong Haakon Magnussön». Teksten er i Munchs norgeshistorie feildatert til 1302 og knyttet til hyllingen av Håkon Magnusson som islendingenes konge (Munch 1859: 359). Teksten selv bærer overskriften «Vm samþycktt almugans». NgL III nr. 62 (uten dato). Islendingene omtaler teksten kort og godt som Almugans samþyct..

Samtykket ble fattet med fullt tingtak, heter det.¹⁴ Hvordan «um handgengna menn» skal forstås, er uklart. Hvis vi forutsetter at dette er en rett avskrift av den opprinnelige teksten, er det mest nærliggende å lese det som om det skal handle om landets hirdmenn, men det gjør det ikke. Snarere er det mer allmenne politiske og rettslige spørsmål som tas opp. Johan Fritzner (1972–73, bd. 3: 767) påpeker imidlertid at «um» også brukes i betydningen «foruten», og det stemmer for så vidt med annalens opplysning om at det var bøndene alene, og ikke landets høvdinger, som gikk sammen om å skrive til kongen. Dette styrkes ytterligere da det i en av tekstvariantene sies at bøndenes vedtak var «utan handgengnum mönnum» (DI II 177, særlig note 4 s. 334).

Selv om enkelte av de betingelsene som ifølge *Gamli sáttmáli 1302* ble stilt i forbindelse med hyllingen, gjenfinnes i erklæringen fra tingbøndene på Alltinget, er det viktige forskjeller. Som annalene kan fortelle om de lokale tingsamlingene i 1305, var hovedsaken fortsatt kongens skattekrav. Det er blitt oppfattet som et eklatant brudd på lov og tidligere avtaler. Av tingfarerkaupet krevde kongen halvparten, slik at hans andel av vissøren ville komme til å utgjøre 75 %. Her hadde islendingene løvboka på sin side. Lovlinjen ble fra nå av islendingenes strategi i motstanden mot kongens krav. Den løvboka de en gang hadde vært negative til, skulle vise seg å bli et fast vern for landsfolket. Vi kan også merke oss at kravet fra 1302 om at kongen skal utnevne folk fra den gamle eliten til sysselmenn og lagmenn, nå er erstattet med et allment krav om innfødsrett til disse kongelige embetene. Dette styrker mistanken om at det handler om tingbøndenes standpunkt, og at de har vært imot at den gamle eliten skulle ha enerett til maktposisjonene i landet.

I skattespørsmålet måtte kongen gi seg. Han maktet hverken å trosse loven eller massiv motstand fra landsfolket. Noen form for sanksjoner mot dem som hadde reist seg mot kongens mann på de lokale tingene, er heller ikke kjent. Det var ikke like lett å tukte islendinger som østlendinger. Ettersom skattøret og fordelingen av skatteinntektene nærmest ble frosset, ble det viktig for Håkons etterfølger, Magnus Eriksen, å finne finansielle alternativer til skatten; og det lyktes han med, men det spørsmålet skal vi la ligge her.

Når det gjelder islendingenes krav om innfødsrett til embeter og ombud, ser de også ut til å ha fått gjennomslag for det kravet, om ikke fullt ut og med en gang. I embetet som hirdstjøre, det vil si øverste leder for landsstyret og en slags kongelig stattholder, som ble introdusert etter 1320, ble det i begynnelsen helst utnevnt nordmenn. Men også i denne stillingen ble det med tida vanlig å tilsette islendinger. Nye folk har etter hvert kommet seg opp og fram i kongens tjeneste på Island, skjønt posi-

¹⁴ «i ad ok samþycktt af almuganum a alþingi um handgengna menn med fullu þingtaki.»

sjonen til den gamle eliten forsvant ikke over natta (Bjørshol Wærdahl 2011: 176–188, 210–227; Beck 2011: 69–75; E.R. Sigurdsson 2011: 203). Kravet om respekt for landets juridiske integritet (stevningene til norsk rettsinstans), som er en gjenganger i alle de islandske såttemålene og samtykkene, ser imidlertid kong Håkon ut til å ha oversett. Og når det gjelder drapssakene, har islendingene måttet framstille seg i kanselliet i Oslo for å be om landsvist liksom nordmennene, men riktignok først etter grundig behandling hjemme på Island.

Oppsummering

Eksemplene ovenfor viser at den gammelnorske staten omkring 1300 har vært involvert i de fleste typer konflikter både hjemme i Norge og ute i skattlandene. Nå må det legges til at konflikter bønder imellom vanligvis er blitt løst av partene selv, gjerne med hjelp fra folk i bygda og i offentlighet. Når det gjelder rikets politiske elite, har kongens menn hatt rett til å dømmes av likemenn, slik det framgår av brevet fra Shetland i 1299. Torvald Toresson og hans menn skulle reise til Oslo med ransakingsbrevet og be om behandling på hirdstevne, fortelles det.

Forliket har vært mål for all konfliktløsning i bygdesamfunnet. Lars Ivar Hansen har påvist at bygdefolk i deler av Telemark i særlig grad har løst arve- og eiendoms-tvister på egen hånd uten å trekke inn øvrigheten, og han mener at dette skyldes spesielle eiendomsforhold og en egenartet «konfliktkultur» i disse bygdene. Det har han trolig rett i. Samtidig understreker han at også telemarkingene benyttet seg av statens rettslige tjenester når det var nødvendig, slik vi har sett i tilfellet fra Tinn 1337. Når det kom til stykket, var de liksom bønder ellers i Norge godt integrert i det nye statssamfunnet (Hansen 2010: 154–159). Trolig var ikke telemarksbøndene fullt så spesielle som Hansen hevder. I alle fall er det flust av tilfeller hvor vi ser at bygdefolk har operert på samme måten også i områder med annerledes eiendomsforhold enn i Øvre Telemark (Imsen 1990: 100–109, 131–134.).

Viktigst i vår sammenheng er det at statens regler og rammeverk er kommet til anvendelse ikke bare i straffesakene, men også i sivile tvistemål. Staten har med andre ord lagt til rette for slik «privat» konfliktløsning. Kongens lov har ligget til grunn for løsningene, og nota bene, all konfliktløsning har krevd offentlighet, ikke minst av hensyn til tredje part. Saker som avlet mye vold, har påkalt myndigheter og ting-behandling. Men også når øvrigheten har vært involvert, enten det har dreid seg om problematiske arvetvister eller straffesaker, har medvirkning fra lokalsamfunnet vært påkrevet. Mange av dem som har bistått partene privat eller blitt oppnevnt av øvrigheten, har dessuten vært autorisert av kongens lagmenn som lekdommere (lag-rettemenn). Lagrettemannsordningen kan føres tilbake til slutten av 1200-tallet, men

ekspanderte mot slutten av 1300-tallet. Lagrettemennene har hatt erfaring både fra lagting og bygdedeting, og de har behersket den nye skriftoffentligheten, som igjen var et aspekt ved det nye statssamfunnet.

Skriftliggjøringen og utviklingen av det vi kan kalle en lokal offentlighet, skiller Bygde-Norge anno 1300 fra situasjonen hundre år tidligere. Og denne nye offentligheten var ikke lenger bare forbeholdt en liten elite av kongsmenn og geistlige. Mange av bygdas beste menn har kunnet lese, noen har til og med kunnet skrive, og de har bekreftet vitnebrevene med sine segl. Også lovkyndigheten synes i mange tilfeller å ha vært betydelig blant bøndene, særlig hva gjaldt arv og eiendom. Denne kompetansen er blitt styrket etter 1350 som følge av en voksende tendens til å autorisere bygdemenn til vervet som lagrettemenn. Alt dette var i ytterste konsekvens en funksjon av staten som etter borgerkrigenes slutt tok grep om folk og land både i Norge og i skattlandene.

Vi må kunne tale om en rettsliggjøring av konfliktene, på alle nivåer i samfunnet, og i statens regi, men i samvirke med kongens undersåtter. At dette lyktes, henger trolig sammen med at statens ordninger for konfliktløsning har tatt opp i seg viktige elementer fra den førstatlige orden. Eksempelvis var tinget ikke et nytt påfunn, men tingene ble nyordnet for bedre å kunne tjene den nye rettspleien, og tingordningen ble gjort ensartet for alle land i kongens rike. Også bruken av mededsmenn og nektingsed peker bakover i tid. Men privathevnen ble forbudt; strafferettspleien ble et kongelig monopol. Begrepet «ufyrirsynja» forteller likevel at menigmanns rettsoppfatning har påvirket praksis ved straffesaker. Det er også bygdefolk som i disse sakene har hatt det avgjørende ordet med hensyn til skyldspørsmålet, som vitner og som mededsmenn. Når det gjelder tilliten til kongens lokale representanter, ser den ut til å ha vært noe ambivalent. Tilliten til øvrigheten synes å ha vært større på Shetland enn på Østlandet i hertug Håkons tid.

Staten har ikke bare bidratt til å legge til rette for og å løse konflikter, den har også utløst konflikter, som tilfellet var på Hadeland og Ringerike i 1296 eller på Island i 1306. Øvrigheten som konfliktskaper er et tema som vi kan følge fra kong Sverres tid og hundrevis av år framover. Men også ved brudd, som på Opplandene i 1290-åra, har man søkt minnelige løsninger, selv om kongemakten, for å understreke sin autoritet, har straffet oppviglerne. Resultatet i 1297 minner om et kompromiss. Når det gjelder Island, var situasjonen noe annerledes. Der hadde ikke kongen maktmidler til å slå ned en kompakt landsmajoritet. Her var det bare politisk kløkt og tid som dugde. Forhandlingsveien var alltid åpen, og ikke sjelden endte den med rettsforbedringer. Islendingene ble begunstiget med omfattende retterbøter i 1305 og 1314. Des-

suten søkte kong Håkon å mildne gemyttene ved å utnevne en rekke islendinger til riddere.

Vender vi blikket mot kongens oversjøiske rike, møter vi alt i Håkon Vs tid et konflikttema som skulle bli sentralt også i Norge på 1400-tallet. Det dreier seg om kampen mot fremmede øvrighetspersoner. Også blant folk på Orknøyene og Shetland finner vi en økende antagonisme mot fremmede i maktposisjoner allerede i 1360-åra, og enda klarere artikulert tidlig i 1420-åra, da orknøyingene følte seg truet av fremmede «skotske» futer. Kravet var at kongen skulle bruke landets innfødte menn i landsstyret. Det samme kravet står sentralt i de norske aksjonene etter 1420. Staten har med andre ord bidratt til å skjerpe det vi kan kalle landsidentiteter. Konfliktbildet i Håkon Vs tid er påfallende likt det vi kan lese av kildene fra Erik av Pommerns tid, og man kan spørre seg om seinmiddelalderkrisa overhodet har gjort noen forskjell med hensyn til konfliktproblematikken.

Bibliografi

KILDER

- BISKOP ARNES SAGA. Overs. Gunhild & Magnús Stefánsson. Oslo: Aschehoug, 2007.
 DI = *Diplomatarium Islandicum*. I–XVI. Utg. Jón Sigurðsson et al. København & Reykjavík, 1857–1972.
 DN = *Diplomatarium Norvegicum*. I–XXIII. Utg. C.C.A. Lange et al. Christiania og Oslo, 1847–2011.
 FRITZNER, Johan. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. I–IV. Oslo/Bergen/Tromsø, 1972–1973.
 FROSTATINGSLOVA. Utg. Jan Ragnar Hagland & Jørn Sandnes. Oslo: Samlaget, 1994.
 LÁRENTÍUS SAGA BISKUPS. I *Biskupa sögur*, bind III. Utg. Guðrún Ása Grímsdóttir. Reykjavík, 1998.
 GULATINGSLOVI. Utg. Knut Robberstad. Oslo: Samlaget, 1937.
 HÅKON HÅKONSSONS SAGA. Utg. Finn Hødnebo. Norges Kongesagaer, bind 4. Oslo: Gyldendal, 1979.
 IMSEN, Steinar (utg.). *Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn*. Oslo: Riksarkivet, 2000.
 ISLANDSKE ANNALER indtil 1578. Utg. Gustav Storm. Christiania, 1888.
 NGL = *Norges gamle Love indtil 1387*. I–V. Utg. Rudolf Keyser et al. Christiania, 1846–1895.
 ND I = *Norske diplomater til og med år 1300*. Utg. Finn Hødnebo. Corpus Codicum Norvegicorum Medii Aevi, folio series, II. Oslo: 1960.

- ND II = *Norske diplom 1301–1310*. Utg. Erik Simensen. Corpus Codicum Norvegi-
corum Medii Aevi, quarto series, X. Oslo, 2002.
- RN = *Regesta Norvegica*. I–X. Red. Erik Gunnes et al. Oslo, 1989–2015.
- SAGAEN OM BAGLERE OG BIRKEBEINERE*. Overs. Finn Hødnebo. Norges Kongesagaer,
bind 3. Oslo: Gyldendal, 1979.
- SVERRES SAGA*. Overs. Finn Hødnebo. Norges Kongesagaer, bind 3. Oslo: Gyldendal,
1979.
- TARANGER, Absalon (overs.). *Magnus Lagabøters Landslov*. Oslo/Bergen/Tromsø,
1970.

LITTERATUR

- BECK, Sigriður. 2011. *I kungens frånvaro. Formeringen av en isländsk aristokrati 1281–1387*. Doktoravhandling. Göteborgs universitet.
- BLOM, Grethe Authén (1972). *Samkongedømme, enekongedømme, Håkon Magnussons hertugdømme*. Trondheim/Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- . 1992. *Norge i union på 1300-tallet. Kongedømme, politikk, administrasjon og forvaltning 1319–1380*. Del 1: *Kongefelleskapet med Sverige 1319–1350*. Trondheim: Tapir.
- BOULHOSA, Patricia Pires. 2005. *Icelanders and the Kings of Norway. Medieval Sagas and Legal Texts*. Leiden/Boston: Brill.
- CRAWFORD, Barbara E. (red.). 2002. *Papa Stour and 1299: Commemorating the 700th anniversary of Shetland's first document*. Lerwick: Shetland Times.
- DØRUM, Knut. 2004. *Romerike og rikssamlingen. Integreringen av Romerike i det norske rikskongedømmet i perioden ca. 1000–1350*. Doktoravhandling. Universitetet i Oslo.
- HAMRE, Lars. 1976. "Ætt", *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bind 20: 587–591.
- HANSEN, Lars Ivar. 2010. «Arkaiske bønder eller alternativ sosial logikk? Om telemarkbøndenes forhold til stat, eiendom, kirke og helvete i middelalderen». I Hans Jacob Orning et al. (red.), *Gaver, ritualer, konflikter. Et rettsantropologisk perspektiv på nordisk middelalderhistorie*, 117–160. Oslo: Unipub.
- HELLE, Knut. 1981. "Nye og gamle synspunkter på det norske middelaldersamfunnet". I Claus Krag & Jørn Sandnes (red.), *Norske historikere i utvalg*, bind 5, 31–46. Oslo–Bergen–Tromsø: Universitetsforlaget.
- . 1983. "Det norske høymiddelalderkongedømmet. Nyere synspunkter på samfunnsstrukturen". I Claus Krag & Jørn Sandnes (red.), *Norske historikere i utvalg*, bind 6, 21–29. Oslo/Bergen/Stavanger/Tromsø: Universitetsforlaget.

- . 1995. *Norges Historie*, bind. 3: *Under kirke og kongemakt 1130–1350*. Oslo: Aschehoug.
- . 2001. *Gulatinget og Gulatingslova*, Leikanger: Skald.
- . 2002. “Thorvald Thoesson and the Political and Administrative Circumstances in Norway in 1299”. I Barbara E. Crawford (red.), *Papa Stour and 1299*, 45–58. Lerwick: Shetland Times.
- HOLMSEN, Andreas. 1940–42. “Nyere undersøkelser i eldre norsk samfunnshistorie”. *Historisk tidsskrift* 32: 342–366.
- . 1979. *Gård, skatt og matrikkel*. Oslo: Universitetsforlaget.
- IMSEN, Steinar. 1990. *Norsk bondekommunalisme fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart*. Del 1: *Middelalderen*. Trondheim: Tapir.
- . 1990. “Bondemotstand og statsutvikling i Norge ca. 1300 til ca. 1700”, *Heimen* 27: 79–95.
- . 2002. “Tingwall and Local Community Power in Shetland during the Reign of Håkon Magnusson, Duke and King”. I Barbara E. Crawford (red.), *Papa Stour and 1299*, 59–80. Lerwick: Shetland Times.
- . 2009. “Den gammelnorske drapsprosessen”. *Historisk tidsskrift* 88: 185–229.
- . 2010. “Marc Bloch og arven etter Edvard Bull”. *Heimen* 47: 293–314.
- . 2013. “Law and justice in the realm of the king of Norway”. I Steinar Imsen (red.), *Legislation and State Formation: Norway and its Neighbours in the Middle Ages*, 15–40. Trondheim: Akademika.
- . 2014. “Royal Dominion in the ‘Skattlands’”. I Steinar Imsen (red.), *Rex Insularum. The King of Norway and His ‘Skattlands’ as a Political System c.1260–c.1450*, 35–100. Bergen: Fagbokforlaget.
- JÓN VÍÐAR SIGURÐSSON. 2010. *Den vennlige vikingen*. Oslo: Pax.
- . 2014. “The Making of a ‘Skattland’: Iceland 1247–1450”. I Steinar Imsen (red.), *Rex Insularum. The King of Norway and His ‘Skattlands’ as a Political System c. 1260–c.1450*, 181–226. Bergen: Fagbokforlaget
- JÓNSSON, Már & Patricia Pires BOULHOSA. 2011. “Tithe and Tribute in Thirteenth-Century Iceland”. I Steinar Imsen (red.), *Taxes, tributes and tributary lands in the making of Scandinavian kingdoms in the Middle Ages*, 151–163. Trondheim: Tapir.
- KOHT, Halvdan. 1975. *Norsk bondereising*. Oslo: Pax.
- MAGNÚS MÁR LÁRUSSON. 1958. “Einar Hafliðason”. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bind 3: 529–530.
- MUNCH, P. A. 1859. *Det norske Folks Historie*, bind 4, 2. Christiania.
- ROHRBACH, Lena. 2014. «Construction, Organization, Stabilization. Administrative Literacy in the Realm of Norway». I Steinar Imsen (red.), *Rex Insularum. The*

- King of Norway and His 'Skattlands' as a Political System c.1260–c.1450*, 227–264. Bergen: Fagbokforlaget.
- SIGURDSSON, Erika Ruth. 2011. *The Church in Fourteenth-Century Iceland. Ecclesiastical Administration, Literacy, and the Formation of an Elite Clerical Identity*. Doktoravhandling. University of Leeds.
- SMITH, Brian. 2000. *Toon and Tenants. Settlement and Society in Shetland, 1299–1899*. Lerwick: Shetland Times.
- STEINNES, Asgaut. 1930. *Gamal skatteskipnad i Noreg, Fyrste luten*. Oslo: Det norske Videnskaps-Akademi.
- VAGSLID, Eivind. 1989. *Norske skrivningar i millomalderen*. Oslo.
- WÆRDAHL, Randi Bjørshol. 2011. *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands in the Norwegian Realm c.1195–1397*. Leiden/Boston: Brill.

Steinar Imsen, professor emeritus ved Institutt for historiske studier, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). E-post: steinar.imsen@ntnu.no
